

BIBLIOGRAFIA BÀSICA PER TREBALLS DE FI DE GRAU. HISTÒRIA ECONÒMICA DEL COOPERATIVISME

Nom de l'estudiant: Èric Gómez i Aznar

Nom del tutor/a: Eloi Serrano Robles i José Luís Martínez

Data: 21 de novembre de 2017

**MEMÒRIA DEL TREBALL FINAL DE
POSTGRAU**

**Curs: Postgrau en Gestió de Cooperatives i Empreses d'Economia Social
2017**

Índex

Resum	4
Introducció	5
1. Delimitació i justificació del tema	7
2. Revisió bibliogràfica	9
2.1. Antecedents internacionals	9
2.2. Antecedents a Espanya i Catalunya	10
3. Metodologia	11
4. Bibliografia de la història econòmica del cooperativisme	12
4.1. Resultats generals	12
4.2. Obres generals d'història econòmica del cooperativisme	13
4.4. Cooperativisme agrari	16
4.5. Cooperativisme de consum.....	22
4.6. Cooperativisme de crèdit.....	26
4.4. Cooperativisme de producció i altres tipologies	28
Conclusions	31
Valoració i agraïments	31
Annexos	32

Resum

La majoria de programes acadèmics de les facultats d'economia no contemplen l'economia cooperativa, social i solidària a la seva formació obligatòria. Això dificulta la difusió d'aquest tipus d'economia dins de les universitats com un model viable i transformador del teixit empresarial; i perjudica el foment i la construcció d'un discurs de pensament econòmic molt més plural. La història econòmica és una assignatura obligatòria a tots els graus de les facultats d'economia i empresa; i per tant, incidir en ella és una oportunitat per augmentar la presència de l'economia social i cooperativa en la docència universitària; i contribuir a elevar el seu reconeixement social i acadèmic.

Per fer-ho, aquest treball planteja una guia bibliogràfica que classifica 211 articles i llibres acadèmics d'història econòmica del cooperativisme en un document que intenta aportar una visió global i de conjunt d'aquesta disciplina. L'objectiu és tenir una eina disponible pels docents que contribueixi a augmentar la presència del cooperativisme dintre dels programes acadèmics d'història econòmica de les universitats; com un primer pas per augmentar la seva presència en el discurs acadèmic de les facultats d'economia i empresa.

Resumen

La mayoría de programas académicos de las facultades de economía no contemplan la economía cooperativa, social y solidaria en su formación obligatoria. Esto dificulta la difusión de este tipo de economía dentro de las universidades como un modelo viable y transformador del tejido empresarial; y perjudica el fomento y la construcción de un discurso de pensamiento económico mucho más plural. La historia económica es una asignatura obligatoria en todos los grados de las facultades de economía y empresa; y por tanto, incidir en ella es una oportunidad para aumentar la presencia de la economía social y cooperativa en la docencia universitaria; y contribuir a elevar su reconocimiento social y académico.

Para realizarlo, este trabajo plantea una guía bibliográfica que clasifica 211 artículos y libros académicos de historia económica del cooperativismo en un documento que intenta aportar una visión global y de conjunto de esta disciplina. El objetivo es tener una herramienta disponible para los docentes que contribuya a aumentar la presencia del cooperativismo dentro de los programas académicos de historia económica de las universidades; como un primer paso para aumentar su presencia en el discurso académico de las facultades de economía y empresa.

Abstract

The majority of academic programs of the faculties of economics do not contemplate the cooperative, social and solidary economy in their compulsory education. This hinders the diffusion of this type of economy within the universities as a viable model and transformer of the business fabric; and it harms the promotion and construction of a much more plural economic discourse of thought. The economic history is a compulsory subject in all the degrees of the economics and business faculties; and therefore, to influence it is an opportunity to increase the presence of the social and cooperative economy in university teaching; and contribute to raising their social and academic recognition.

To carry it out, this work proposes a bibliographical guide that classifies 211 articles and academic books of economic history of cooperativism in a document that tries to contribute a global and general vision of this discipline. The objective is to have a tool available for teachers that contributes to increase the presence of cooperativism within the academic programs of universities; as a first step to increase its presence in the academic discourse of the faculties of economics and business.

INTRODUCCIÓ

Tot i que el cooperativisme té gairebé 200 anys d'història, l'atenció que ha rebut per part de la literatura econòmica ha estat més aviat discreta. En el cas concret de la història econòmica, encara que existeixen diversos investigadors que han tractat sobre la qüestió des de diferents àmbits, no existeix una visió global i no està present en la majoria dels programes acadèmics de les universitats.

Aquesta absència de la economia social dins de l'àmbit universitari es difícilment comprensible, quan aquesta representava el 2010, el 7,41% de l'ocupació dels quinze països més grans de Unió Europea¹. En el cas de l'Estat Espanyol, les més de 42.800 empreses d'economia social existents representaven el 10% del PIB i el 12,5 de l'ocupació remunerada (sense comptar més de 5.000.000 de persones que exerceixen alguna forma de voluntariat)². I si focalitzem en alguns sectors concrets com el vitivinícola, trobem que als països de la major regió productora de vins, el gruix de la quota de mercat és de les cooperatives (87% a França, 70% a Espanya i 57% a Itàlia)³. A Catalunya, l'evolució de l'ocupació arran de la crisi de 2007 mostra que la recuperació del lloc de treball ha sigut molt més ràpida a les cooperatives que amb les altres tipologies d'empreses mercantils⁴. Però tot i aquestes dades que posen en relleu la seva importància econòmica, la visibilitat de l'economia social en la majoria d'àmbits de la nostra societat és molt baixa, sobretot a les universitats.

L'any 2001, el llibre Blanc de l'Economia Social a Catalunya (Vidal 2001)⁵ contenia un capítol específic referent al reconeixement científic de l'economia social en les universitats catalanes. Pel que fa als nivells de pregrau, la formació en temes relacionats amb els actors de l'Economia Social era absent, a excepció de les Escoles d'Empresarials i de Relacions Laborals de la Universitat de Barcelona, i sempre en assignatures optatives. En canvi, en la formació de postgrau i màstratge s'apreciava una presència més gran de l'economia social. La concentració de la formació en el tercer cicle comportava la reflexió del fet que l'economia social només tingués un vessant professionalitzador i no participés tant en l'àmbit universitari troncal de les diferents carreres, on es genera una part important de la base acadèmica⁶. Aquest anàlisi portava els autors del llibre a suggerir que la signatura de l'economia social fos matèria comuna a diferents carreres universitàries⁷.

¹ Eurostat (2010).

² CEPES (2015).

³ Cogega (2010).

⁴ Infografia del sector cooperatiu a Catalunya 2016. Generalitat de Catalunya

² http://cepes2015.cat.cat/web/content/05_-_economia_cooperativa/01_-_

³ Cogega (2010).

⁴ Infografia del sector cooperatiu a Catalunya 2016. Generalitat de Catalunya

⁴ http://treball.gencat.cat/web/content/05_-_economia_cooperativa/01_-_que_es/imatges/FEBRER-2017_v3.pdf

⁵ Vidal, I. (2001). Llibre Blanc de l'Economia Social a Catalunya. *Centro de Investigación Ciudadanía y Sociedad Civil*. Barcelona. Universitat de Barcelona i Generalitat de Catalunya.

⁶ "Sobta que la formació universitària relacionada amb els actors de l'Economia Social tingui una presència relativament superior en el nivell de formació de tercer cicle on la Universitat actua orientada al mercat. Contràriament, es constata una absència o escassetat en els nivells de formació on la Universitat actua com a ens públic" (Vidal 2001, p 685).

⁷ "Es proposa aconseguir que l'assignatura d'Economia de la Cooperació sigui una matèria d'estudi en els plans docents de llicenciatures de Dret, d'Econòmiques, d'Administració i Direcció d'Empreses, Ciències Polítiques, Sociologia i Ciències del Treball i les diplomatures d'Empresarials, Relacions Laborals i de Gestió i Administració Pública de totes les universitats catalanes. La denominació d'aquesta assignatura s'hauria d'adaptar a cada ensenyament. Cal crear les condicions perquè els joves investigadors puguin fer carrera docent estudiant i fent recerca en temes relacionats amb l'Economia Social. Cal incentivar que els crèdits de

Tres lustres després, la situació no ha millorat respecte a l'anàlisi del llibre blanc. La desaparició de les diplomatures, on es concentraven les assignatures d'economia social, ha fet que la seva presència la formació de pregrau sigui gairebé nul·la; i l'oferta formativa es continua concentrant en el tercer cicle universitari com és pot veure a l'annex 1. Això comporta un enorme dèficit al sector de l'economia social. Per exemple, la majoria de graduats o graduades de Dret, d'Econòmiques, d'Administració i Direcció d'Empreses, de Ciències Polítiques, de Sociologia, de Ciències del Treball o de Gestió i Administració Pública que surten de la universitat, no tenen cap coneixement sobre la matèria i desconeixen les normatives específiques (marc jurídic i tributari, comptabilitat,...). Tenint en compte, que aquestes persones seran els futurs prescriptors públics o privats que acompanyaran les diferents iniciatives econòmiques i socials, la mancança és molt important.

A Catalunya existeixen diverses iniciatives per compensar aquest dèficit estructural. L'Aracoop té un programa específic pel introduir-se al món universitari⁸; així com una formació específica adreçada a prescriptors mitjançant la xarxa d'Ateneus Cooperatius⁹. La Confederació de cooperatives¹⁰ realitza formació en la matèria. Inclús, en educació universitària, la Diputació de Barcelona treballa la difusió del cooperativisme en el cicle superior d'educació primària amb el programa Cultura emprendedora a l'escola¹¹, i els Ateneus ho fan a la formació professional i al batxillerat de cicle superior. Però tot i aquests esforços, la presència de l'economia social continua sent massa baixa en el primer cicle universitari.

Per intentar augmentar la poca la presència de la economia social en els graus de les facultats, i conseqüentment en els debats acadèmics, la meua proposta de treball de postgrau final és la elaboració d'una guia de bibliografia bàsica per treballs de fi de grau sobre història econòmica del cooperativisme. Tot i que el resultat òptim seria que l'estudiant universitari a Catalunya pogués graduar-se havent cursat alguna assignatura relacionada amb l'Economia Social; la meua proposició vol incidir en els graus vinculats a l'economia; i en una assignatura concreta: la història econòmica.

pràctiques dels ensenyaments es duguin a terme en entitats i empreses de l'Economia Social" (Vidal 2001, p 686).

⁸ <http://aracoop.coop/accions-aracoop/mon-educatiu-i-universitari/>

⁹ <http://aracoop.coop/ateneus-cooperatius/>

¹⁰ <https://cooperativescatalunya.coop/index.php/ca/recursos/formacio>

¹¹ <https://www.diba.cat/es/web/cueme>

1 DELIMITACIÓ I JUSTIFICACIÓ DEL TEMA

Arran de la crisi esdevinguda al 2007, i a conseqüència de la falta de previsió de la mateixa pels economistes, es va iniciar una reflexió d'àmbit global sobre la formació superior en aquesta matèria i la manca d'una visió més ampla del pensament econòmic que s'ensenyava. Incorporar la història econòmica, que dona una visió a llarg termini de l'evolució econòmica al marge de la tendència dominant, s'ha proposat com una de les solucions. Un debat que inclús va sortir de l'àmbit estrictament acadèmic i va arribar a les grans capçaleres mundials¹² o al fòrum econòmic mundial¹³.

A més, l'amplitud de disciplines de la economia, fa que per tractar des de l'àmbit acadèmic la qüestió del cooperativisme, sigui necessari centrar-se en algun aspecte concret obviat altres branques de la economia. La història econòmica també exclou altres aproximacions d'altres ciències socials com la filosofia cooperativista, o moviments socials com poden ser l'obrer; a excepció que aquesta vinculació tingui alguna referència d'història econòmica o de pensament econòmic.

L'objectiu d'elaborar una bibliografia bàsica es permetre als docents introduir la història econòmica del cooperativisme dintre dels programes d'història econòmica de totes les universitats espanyoles i tenir una guia per futurs treballs de grau o de tercer cicle. Així, s'intentarà augmentar el coneixement sobre el cooperativisme en les àrees de la història econòmica i del desenvolupament econòmic a llarg termini. Un increment de treballs sobre aquesta temàtica en el tercer cicle també augmentarà les possibilitats de que s'iniciïn més tesis doctorals sobre l'economia social.

Per fer-ho, la idea ha estat elaborar un treball que serveixi de base per posteriorment tenir un document de treball publicat als recursos de la web de la *Asociación Española de Historia Económica (AEHE)*. El recull de bibliografies bàsiques d'història econòmica de la AEHE és una oportunitat per incidir en els programes universitaris, ja que aquestes són utilitzades per tots els docents d'història econòmica com a recurs pedagògic; i és d'accés lliure (annex 2). Aquest recurs permet als professors i professores disposar d'una eina que els facilita tractar el cooperativisme a les seves classes (ja que també facilita la preparació de les mateixes); i incentiva els i les alumnes a preparar un possible treball de grau, de postgrau o de màster sobre aquest.

A més, la història econòmica és una assignatura obligatòria de primer any a les carreres d'econòmiques i administració i direcció d'empreses de la majoria d'universitats de l'Estat; i també a altres graus de les ciències socials. També cal destacar, que pel seu enfocament històric, afecta transversalment a la resta de branques de la economia, ja sigui de pensament econòmic com de tipologies de direcció, per què la evolució d'aquestes incideix a llarg termini a la resta. Per tant, introduint el cooperativisme en aquesta disciplina, s'aconsegueix tenir un impacte exponencial i permet augmentar la presència del cooperativisme a la universitat.

El concepte de l'economia cooperativa, social i solidària, així com el debat de que inclou el mateix terme, és molt ampli; motiu pel qual s'opta per concentrar-se en un esfera concreta. Aquesta bibliografia es centra en les cooperatives per poder buscar un denominador comú dins de l'economia social. Com és pot veure al quadre 1, el concepte d'economia social és plural a nivell internacional, i les formes jurídiques reconegudes són diferents a cada país. Així per exemple, una fundació no seria una forma jurídica d'aquest tipus d'economia a Irlanda, o una associació amb activitat econòmica no seria reconeguda com a tal a la República Checa. La figura de la cooperativa és la única que genera un consens a tots els països i per tant, és la que permet comparacions internacionals a llarg termini.

¹² <https://www.nytimes.com/roomfordebate/2012/04/01/how-to-teach-economics-after-the-financial-crisis/study-economic-history>

¹³ <https://www.weforum.org/agenda/2014/11/we-need-to-teach-economic-history/>

Quadre 1. Formes jurídiques reconegudes com economia social a la Unió Europea.

Països de la UE	Cooperatives	Mútues	Associacions	Fundacions
Alemanya	X	-	X	X
Àustria	X	X	X	X
Bèlgica	X	X	X	X
Bulgària	X	X	X	X
Dinamarca	X	X	X	X
Eslovàquia	X	X	X	X
Eslovènia	X	X	X	X
Espanya	X	X	X	X
Estònia	X	n/d	X	X
França	X	X	X	X
Grècia	X	X	X	X
Hongria	X	-	X	X
Irlanda	X	X	-	-
Itàlia	X	X	X	X
Letònia	X	X	X	X
Lituània	X	X	X	X
Luxemburg	X	X	X	X
Malta	X	X	X	X
Països Baixos	X	X	X	X
Polònia	X	X	X	X
Portugal	X	X	X	X
Regne Unit	X	X	X	X
República Txeca	X	-	-	-
Romania	X	X	X	X
Suècia	X	X	X	X
Xipre	X	n/d	n/d	n/d
Països adherits o candidats				
Croàcia	X	-	X	X
Islàndia	X	X	X	X

Font: elaboració pròpia a partir de l'informe de l'economia social a la UE (Monzón & Chaves 2012)¹⁴.

Augmentar la presència del cooperativisme dins de la disciplina de la història econòmica és important per què també ajuda a comprendre i resoldre problemes relacionats amb el desenvolupament econòmic de les societats a partir de l'anàlisi de fets econòmics històrics. Per tant, elevar el seu pes dins de la literatura acadèmica, permet elevar el seu reconeixement social i acadèmic. Això intenta contribuir a que les facultats d'economia i empresa de les universitats s'impliquin de manera estratègica en la construcció d'un model de

¹⁴ Monzón Campos, J. L., & Chaves Ávila, R. (2012). La economía social en la Unión Europea.

desenvolupament econòmic on l'empresa cooperativa tingués més espai i, en definitiva, en el foment i construcció d'un model d'economia global molt més plural.

2 REVISIÓ BIBLIOGRÀFICA

2.1 Antecedents internacionals

En una primera revisió bibliogràfica dels antecedents del cooperativisme (relacionada a la bibliografia) es distingeixen tres grans blocs: obres de caràcter general sobre el cooperativisme, obres sobre el cooperativisme agrari i obres vinculades al cooperativisme de consum. Menor atenció han rebut el cooperativisme de crèdit; i el cooperativisme de producció. Aquesta diferenciació és produïda a tots els nivells territorials: a escala internacional, a escala regional i a escala local.

Per veure l'evolució de la bibliografia sobre el cooperativisme s'utilitza una eina anomenada "Google Ngram Viewer". Aquesta és un motor de cerca en línia que classifica les freqüències de qualsevol conjunt de cadenes de cerca delimitada per comes utilitzant un recompte anual de *n-grams*¹⁵ que es troba en fonts impreses entre 1500 i 2008. Amb aquest instrument s'ha cercat la freqüència en que apareixen els conceptes: *cooperatives*, *social economy* i *nonprofits* en publicacions amb llengua anglesa entre els anys 1800 i 2000.

Els resultats es mostren al gràfic 1, on veiem que el terme *cooperatives* té una freqüència molt major que els conceptes *social economy* o *nonprofits*; i que aquest últim només comença a ser freqüent a partir dels anys vuitanta del segle XX. De totes formes, el concepte de *nonprofits* i *social economy* són molt menys citats que el de *cooperatives* ja a partir dels inicis del segle passat.

En el cas del terme *cooperatives*, es pot veure un augment espectacular de les obres publicades a partir de la Primera Guerra Mundial fins la Segona Guerra Mundial. El conflicte bèl·lic genera una petita caiguda però amb la finalització de la guerra, les referències augmenten fins el seu màxim històric a partir de les dècades cinquanta i seixanta del segle XX; que es manté amb petits alts i baixos fins a final dels vuitanta. A partir dels anys noranta la presència del terme *cooperatives* té una disminució molt elevada; ja que amb la caiguda del bloc soviètic, aquest perd atractiu com un model entremig de desenvolupament empresarial.

Gràfic 1. *N-Grams* des conceptes *cooperatives*, *social economy* i *non profits* amb llengua anglesa, 1800-2000

Font: Èric Gómez i Aznar

¹⁵ S'anomenem *n-grams* a una subseqüència de *n* elements. Els elements poden ser tant lletres com paraules. S'utilitzen en diverses tasques de la traducció automàtica estadística, i també en altres camps de la investigació científica com l'anàlisi de seqüències genètiques.

Aquesta reducció tant espectacular dels darrers vint-i-cinc anys de les referències bibliogràfiques al *cooperativisme*, comporta la dificultat de trobar un marc teòric actualitzat; i que el conjunt d'obres dels darrers anys tinguin una enorme influència ideològica concreta, amb la conseqüent pèrdua de pluralitat teòrica. Però el cooperativisme és un model econòmic transversal, que ha estat estudiat per diferents escoles de pensament econòmic.

2.2 Antecedents a Espanya i a Catalunya

En el cas espanyol, on l'inici del moviment cooperatiu durant el segle XIX (fins i tot durant el primer terç del XX) va ser discret, té enormes divergències regionals, ja que les regions més industrialitzades són les que van tenir un major desenvolupament del cooperativisme. Això fa que les referències bibliogràfiques sobre cooperatives a Catalunya i en menor mesura a Euskadi, siguin molt més grans que en altres zones de l'Estat espanyol (Martínez Rodríguez 2010).

Al gràfic 2 es mostren els resultats de fer la cerca al n-gram de la freqüència en que apareixen els conceptes: *cooperativas*, *economía social* y *sin ánimo de lucro* en publicacions amb llengua castellana¹⁶ entre els anys 1800 i 2000¹⁷

Els resultats són molt similars a l'evolució del tres termes amb llengua anglesa. El terme *cooperativas* és el més freqüent, tot i que en el cas del castellà, l'augment és dona ja a partir de finals del segle XIX; i el darrer augment és fa una dècada més tard que en l'anglès (a partir de finals de la dècada de 1950). El que si comparteixen és una caiguda espectacular del concepte a partir de la dècada dels noranta del segle XX. Una altra similitud és l'augment de l'aparició del terme *sin ánimo de lucro*, a partir dels anys vuitanta del darrer segle; tot i que no compensa la caiguda del terme *cooperativas*.

Gràfic 2. N-Grams dels conceptes *cooperativas*, *economía social* i *sin ánimo de lucro* amb llengua castellana, 1800-2000

Font: Èric Gómez i Aznar

Un altre aspecte a tenir en compte en les bibliografies sobre el cooperativisme de l'Estat Espanyol, es que en el cas català els acadèmics plantegen una falta de relació fluïda i constatat entre el cooperativisme agrari i el de consum per raons ideològiques (Medina Albadadejo et al 2014; Planas et al 2005).

En el cas de Catalunya cal destacar una excepció en la producció bibliogràfica: la col·lecció de biografies "Cooperatistes Catalans" de la Fundació Roca i Galès¹⁸. Aquesta col·lecció publica biografies d'elevada qualitat acadèmica sobre les persones que van forjar el cooperativisme català en les seves múltiples varietats al llarg de la història dels segles XIX i XX, amb quina

¹⁶ El Google Ngram Viewer no està disponible per fer cerques en català.

¹⁷ Els resultats són de totes les publicacions en castellà, no exclusivament de l'Estat espanyol.

¹⁸ <http://www.rocagales.cat/publicacions/col%20b7leccio-biografies/>

forma incidiren aquests cooperativistes en l'estructura cooperativa i quin era l'àmbit socioeconòmic en què es van moure.

Encara que s'opti per no utilitzar un criteri cronològic en la classificació de la bibliografia trobem que moltes obres distingeixen dos períodes temporals a l'hora dels seus anàlisis: un primer de mitjans del segle XIX fins a 1939 i un segon de 1940 fins l'actualitat. Això està relacionat amb les principals dades i dates que descriuen l'evolució de les cooperatives a Catalunya i Espanya; i el detall és pot consultar a l'annex 3.

Els antecedents de la revisió bibliogràfica mostren una producció acadèmica dispersa i sense visió global; amb una pluralitat de dimensions i tipologies: dels pioners de la Rochdale a la producció autogestionària de l'antiga Iugoslàvia; de les fàbriques de vidre de Mataró a la banca cooperativa a Amèrica Llatina.

3 METODOLOGIA

Al ser un treball de revisió de la literatura existent el principal recurs metodològic utilitzat ha sigut una recerca específica a les planes especialitzades en recerca acadèmica (Econlit, google scholar,...). Un cop detectades les principals obres bibliogràfiques, s'ha realitzat un buidat de les obres citades en aquestes per obtenir el màxim d'articles i llibres acadèmics de la temàtica. Amb el llistat definitiu s'ha realitzat una classificació seguint criteris de marc teòric i tipologia d'entitat, descartant una classificació cronològica.

Per aquesta raó aquest recull bibliogràfic dels 211 llibres i articles acadèmics seleccionats està estructurat segons els tres grans blocs bibliogràfics: obres de caràcter general, obres sobre el cooperativisme agrari i obres vinculades al cooperativisme de consum.; als quals s'han afegit dos apartats més per incloure la bibliografia d'altres temàtiques del cooperativisme que han rebut una atenció menor de la literatura acadèmica però que tenen prou perfil per ser categoritzades: el cooperativisme de crèdit; i el cooperativisme de producció. En aquest darrer s'inclouen altres tipologies de cooperatives com les d'educació, transport o habitatge.

Com que l'objectiu final d'aquesta recerca és obtenir un document de treball que pugui ser publicat als recursos de la web de la *Asociación Española de Historia Económica*, el treball de recerca elaborat té una estructura similars als del pràcticum¹⁹. Això comporta que aquest segueix el format dictat per les seves normes de publicació²⁰, cosa que implica que les referències bibliogràfiques estiguin en el format APA que s'utilitza en la resta de documents de treball sobre bibliografies d'història econòmica.

L'aplicació d'aquesta metodologia formal en aquest treball genera una singularitat destacable; i és que les referències bibliogràfiques citades no estan al final del document tal com indica la guia d'estil, sinó que són el cos central de la investigació. Per poder integrar-les dins del treball, s'ha optat per fer una breu estat de la qüestió de cadascuna de les tipologies de cooperativisme, citant totes les obres seleccionades en aquesta bibliografia segons el criteri de classificació explicat anteriorment. Les referències bibliogràfiques no vinculades directament a la història econòmica del cooperativisme són citades a peu de pàgina per poder diferenciar-les. Els estats de la qüestió de cadascuna de les matèries principals finalitzen plantejant possibles línies de futur de recerca.

¹⁹ <http://www.aehe.es/docencia/practicum/>

²⁰ <http://www.aehe.es/docencia/practicum/normas-de-publicacion/>

4 BIBLIOGRAFIA D'HISTÒRIA ECONÒMICA DEL COOPERATIVISME

4.1 Resultats generals

Els resultats de les principals matèries d'història econòmica del cooperativisme es troben sintetitzats al quadre 2. Com s'ha comentat anteriorment, segons la matèria tractada, les obres de cooperativisme es classifiquen en generals, agrari, consum, crèdit i de producció. Amb les matèries principals es desglossen seguidament els principals àmbits específics, les línies de recerca derivades de cadascun dels àmbits i els principals autors destacats de cadascuna d'ells.

Quadre 2. Principals matèries tractades i línies de recerca derivades

MATÈRIA PRINCIPAL	ÀMBIT ESPECÍFIC	LÍNIES DE RECERCA DERIVADES	AUTORS DESTACATS
OBRES GENERALS D'HISTÒRIA ECONÒMICA DEL COOPERATIVISME	• Pensament econòmic. • Moviment obrer. • Model empresarial. • Estudis per països.	• Bé comú. • Management del cooperativisme. • Patrimoni • Recerques locals.	• Battilani • Guinnane • Martínez-Rodríguez
COOPERATIVISME AGRARI	• Cooperació entre propietaris. • Difusió del coneixement. • Estudis per països.	• Terres comunals. • Interclassisme. • Associacionisme polític. • Viticultura. • Arquitectura.	• Beltrán-Tapia. • Garrido • Medina-Albaladejo • Planas • Saumell • Valls
COOPERATIVISME DE CONSUM	• Dificultats del moviment obrer. • Innovació. • Estudis per països	• Models de gestió • Desmutualització. • Recerques locals.	• Ekberg • Medina-Albadalejo • Schediwy
COOPERATIVISME DE CRÈDIT	• Models de banca. • Caixes rurals. • Assegurances. • Estudis per països.	• Contribució al finançament agrari. • Grups sectorials. • Governança.	• Guinnane • Martínez-Soto • Melián-Navarro
COOPERATIVISME DE PRODUCCIÓ I ALTRES TIPOLOGIES	• Industrial. • Transport. • Habitatge. • Educació.	• Indústria del vidre. • Grup Mondragón. • Innovació.	• Garau • Ibarz

Font: Elaboració pròpia

El detall de la bibliografia de les cinc matèries principals, així com una síntesis de l'estat de la qüestió de cadascuna d'elles, es desenvolupa en els subsegüents apartats.

4.2 Obres generals d'història economia del cooperativisme

L'origen del cooperativisme modern es situa amb el naixement de la cooperativa de la Rochdale al 1844 (Fauquet 1965, Monzón 1989), els principis de la qual van ser adoptats per la resta de cooperatives i avui són recollits per l'ACI (Aliança Cooperativa Internacional). Però una part la literatura acadèmica situa els antecedents del cooperativisme dins de les teories econòmiques del bé comú (Ostrom 1990) i del capital social per dur a terme accions col·lectives (Wolcock 1998). Segons aquestes, les xarxes socials, les normes i els valors facilitarien la cooperació i reduirien els costos de transacció. (Putnam et al. 1993). Per altres autors, en canvi, les causalitats del concepte de capital social són difícils d'establir i de mesurar i no tindrien pas aquest efecte econòmic (Sobel 2002).

Per a períodes pre-industrials, existeix tota una literatura que vincula les cooperatives amb les antigues formes d'organització de la solidaritat col·lectiva com són els gremis i confraries d'oficis (Kieser, 1989; Skallerup 1991). I per a períodes industrials, una gran part de la les obres acadèmiques vinculen les cooperatives al moviment obrer i als models de gestió col·lectiva (Aymerich 2005). Destaca també l'aproximació al cooperativisme des de l'associacionisme (Carbonell et al 1995).

Una interessant aproximació a les cooperatives com model empresarial durant el segle XIX són els treballs dins de l'àmbit europeu que on s'estableix una correspondència entre la forma societària i la cooperativa: pel cas francès (Guinnane 2001) i per l'alemany (Guinnane 2009). En el cas espanyol, Guinnane & Martínez Rodríguez (2011) plantegen que l'origen de les cooperatives es proper al de les societats por accions, i situa el seu naixement a la *Ley de sociedades anónimas* de 1869.

Encara que abans s'hagi comentat que la literatura econòmica i la història econòmica han donat una atenció discreta a l'economia del cooperativisme, en el cas concret del pensament econòmic si que s'ha fet un major esment²¹. Monzón (2003) analitza la visió de les cooperatives des de les diferents escoles de pensament econòmic, des de el socialisme utòpic fins la literatura neoclàssica i keynesiana. I dins la història del pensament econòmic sobre el moviment cooperatiu destaca la contribució d'Anglaterra, que queda reflectida tant en els seus orígens amb les aportacions dels primers economistes del moviment cooperatiu: Bentham i Owen (Trincado & Santos-Redondo 2014); com en la seva influència dins dels pensadors econòmics d'aquest país al llarg del segle XIX (Hernández 2017).

Els historiadors econòmics i de l'empresa han dirigit les seves mirades al passat per analitzar els èxits i fracassos del cooperativisme a llarg termini (Battlinani & Schröter 2012); i per estudiar les divergències en el desenvolupament del cooperativisme a Europa (Ekberg 2012) o Amèrica Llatina (Coque 2002); amb estudis concrets de casos com l'evolució històrica en les formes de gestió (Battilani & Zamagni 2012), l'emprenedoria cooperativa (Casson & Della Giusta 2010) o el màrqueting de les cooperatives (Battilani & Bertagnoni 2015). També hi ha recerques de l'evolució del cooperativisme en el cas d'Espanya (Reventós 1960); on destaca l'enfocament innovador de Román Cervantes (2015) que analitza la creació i l'evolució de les cooperatives amb relació als cicles econòmics.

A nivell autonòmic hi ha obres que analitzen el cooperativisme a les regions amb més implantació des de els seus orígens fins a 1936 (Catalunya, País Basc i València): per Euskadi (Arrieta & al 1998; Ibáñez 1999), pel País Valencià (Gallego 2011) i per Catalunya (Celada 1989; Garner 2007). En el cas català existeixen també obres generals (Campo 1995; Pérez

²¹ La història del pensament econòmic és una branca pròpia de la economia que hagués requerit una bibliografia pròpia. Per aquest motiu s'ha inclòs dintre de les obres generals del cooperativisme; i l'obra de Monzón és una fantàstica síntesis per qui vulgui treballar aquest àmbit acadèmic.

Baró 1989); i per altres períodes com entre 1979 i 1999 (Castaño 2000). També es troben obres locals sobre el cooperativisme a Castelló (Garrido et al 2006) i Osona (Canovas 1998). I també hi ha estudis sobre alguns aspectes vinculats a la història econòmica del cooperativisme como les monedes pròpies de les cooperatives (López Lluch; Vilaret 1983) o la recuperació del patrimoni cooperatiu (Martínez Rodríguez 2010). Destaca també les obres publicades per la Fundació Roca i Galès, que han permès, no només la conservació del patrimoni documental, sinó la seva difusió mitjançant les seves publicacions.

Les possibles línies de recerca futures en les obres generals d'història del cooperativisme podrien ser l'ampliació d'obres globals que incorporin les recerques dels darrers anys; així com noves recerques locals aprofitant els fons dipositats a les diferents institucions.

Arrieta, L.; Barandiaran, M; Mujika, A. & Rodríguez Ranz, J.A. (1998) *El movimiento cooperativo en Euskadi, 1884-1936*. Bilbao. Fundación Sabino Arana Kultur Elkargoa.

Aymerich Cruells, J. (2005) Las cooperativas y las colectivizaciones obreras en Cataluña como modelos de gestión colectiva. Proceso de regulación legal (1839-1939), Universitat de Barcelona – Tesi Doctoral.

Battilani, P., & Schröter, H. G. (Eds.). (2012). *The Cooperative Business Movement, 1950 to the Present*. Cambridge. Cambridge University Press.

Battilani, P., & Zamagni, V. (2012). The managerial transformation of Italian co-operative enterprises 1946–2010. *Business History*, 54(6), 964-985.

Battilani, P., & Bertagnoni, G. (2015). The use of social networks in marketing: the Italian co-operative experience. *Journal of Historical Research in Marketing*, 7(1), 31-57.

Campo Jordá, F. (1995) El cooperativisme a Catalunya: introducció històrica. *Món Mediterrani. Jornades sobre la viticultura de la conca mediterrània*.

Casson, M., & Della Giusta, M. (2010). Co-operatives as entrepreneurial institutions. *Entrepreneurship. Theory, Networks, History*, edited by M. Casson, 173-199.

Carbonell i Porro, JA.; Ollé i Torrent, M.; Renom i Pulit, M.; Santacana i Torres, C. & Tribó i Traveria, G. (1995). Aproximació a les formes i evolució de l'associacionisme al Baix Llobregat, en el marc de les transformacions socio-econòmiques i polítiques de l'època, Segle XIX-1930" dins Calvo, Àngel (Coord.). *El pas de la societat agrària a industrial al Baix Llobregat. Agricultura intensiva i industrialització*, 681-743. Barcelona. Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Casanovas i Prats, J. (1998) *El cooperativisme a Osona*. Vic. Eumo.

Castaño Colomer, J. (2000). Una Aproximació al món de les Cooperatives a Catalunya (1979-1999). Barcelona. Fundació Roca i Galès.

Celada, R. (1989) *Aproximació a l'atlas cooperatiu de Catalunya fins 1936*. Barcelona. Generalitat de Catalunya.

Coque Martínez, J. (2002). Las cooperativas en América Latina: visión histórica general y comentario de algunos países tipo. *CIRIEC-España, revista de economía pública, social y cooperativa*, 43.

Ekberg, E. (2012c) Confronting three revolutions: Western European co-operatives and their divergent development, 1950-2008. *Business History*, vol. 54, nº 6, p. 1.004-1.021.

Fauquet, G. (1965) Les equitables pionners de Rochdale et leurs leaders, Le coopérateur Suisse, 4 octobre 1944. Publicado en AISCD, nº 17.

Gallego, F. A. M. (2011). *Esperit d'associació: cooperativisme i mutualisme laics al País Valencià, 1834-1936*. València. Universitat de València.

Garner, J. (2007) «Expressar solidaritat», l'Aliança Cooperativa Internacional i el moviment cooperatiu català 1895-1939. *Cooperació Catalana*, nº 304, p. 17-20.

Garrido, S. P.; Romero P. V. i Senent, Mª J. (2006) *El cooperativisme fins avui*. Castellón. Universidad Jaime I: Servicio de comunicación.

Guinnane, T. W. (2009). New Law for New Enterprise: the Development of Cooperatives Law in Germany, 867-1914. Working paper.

Guinnane, T. W. & Martínez-Rodríguez, S. (2011) Cooperatives Before Cooperative Law: Business Law and Cooperatives in Spain, 1869-1931. *Journal of Iberian and Latin American Economic History*, vol. 29, nº 1, p. 67-93.

Hernandez, M. (2017). *Inequality as Lack of Co-operation in Economic Thought* (No. 1718).

Ibañez Ortega, N. (1999) El cooperativismo en Vizcaya (1923-36): un marco teórico y práctico de sociabilidad. *Vasconia*, nº 29, p. 67-90.

Kieser, A. (1989). Organizational, institutional, and societal evolution: Medieval craft guilds and the genesis of formal organizations. *Administrative Science Quarterly*, 540-564.

López Lluch, A. (1983) Les monedes de les cooperatives catalanes. Barcelona. Servei del Llibre del Departament de Cultura de la Generalitat.

Martínez-Rodríguez, S. (2010) *Catalunya, un país de cooperatives. Recuperació i digitalització del patrimoni cooperatiu de Catalunya: L'Arxiu Històric del Govern Civil de Barcelona*. Barcelona. Aposta – Generalitat de Catalunya.

Monzón, J.L. (1989) Las cooperativas de trabajo asociado en la literatura económica y en los hechos. Madrid. Ministerio de Trabajo y Seguridad Social.

Monzón, J.L (2003) El cooperativisme en la historia de la literatura econòmica. CIRIEC-Espanña, Revista de Economía Pública, Social y Cooperavita, núm 44

Ostrom, E. (1990). *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*. Cambridge. Cambridge University Press.

Pérez Baró, A. (1989) *Història de les cooperatives a Catalunya*. Barcelona. Crítica.

Putnam, R. D., Leonardi, R., & Nanetti, R. Y. (1994). *Making democracy work: Civic traditions in modern Italy*. Princeton. Princeton university press.

Reventós, J. (1960). El movimiento cooperativo en España. Barcelona. Ariel.

Román-Cervantes, C. (2015). Spanish Co-Operatives and Economic Cycles, a Retrospective Analysis, 1942-2002. Professionals Center for Business Research 03, SSRN.

Skallerup, T. M. (1991). Artisans between guilds and cooperatives: A history of social and economic change in Russian Turkestan and Soviet Central Asia, 1865-1928. Tesi Doctoral. Indiana University.

Sobel, J. (2002). Can we trust social capital?. *Journal of economic literature*, 40(1), 139-154.

Trincado, E., & Santos-Redondo, M. (2014). Bentham and Owen on entrepreneurship and social reform. *The European Journal of the History of Economic Thought*, 21(2), 252-277.

Vilaret i Montfort, . (1983). Les monedes de cooperativa de Sant Feliu de Guixols. *Estudis del Baix Empordà*, (2), 365-375.

Woolcock, M. (1998). Social capital and economic development: Toward a theoretical synthesis and policy framework. *Theory and society*, 27(2), 151-208.

4.3 Cooperativisme agrari

El cooperativisme agrari ha estat analitzat per la història econòmica des de un ampli ventall de perspectives i països. El seu naixement és vincula a una crisi agrària a finals del segle XIX dins d'un entorn global cada cop més competitiu (Federico 2005). En aquest context, la cooperació entre grangers permet certes avantatges com la difusió de noves tècniques i tecnologies agràries, l'accés a crèdits amb un interès més reduït, l'obtenció d'inputs a millor preu, o l'assistència mútua. És un fenomen que es dona a tota Europa però que és desigual entre països i dintre d'aquests: Alemanya (Prinz 2001), Anglaterra (Taylor 1976), Bèlgica (van Der Hallen 2009), Dinamarca (Henriksen 1999; Henricksen i O'Rourke 2005; Svendsen i Svendsen 2004), França (Baker 1999), Irlanda (Guinnane 1994; O'Grada 1977; O'Rourke 2007), Itàlia (Galassi 1998) o Polònia (Svendsen i Svendsen, GT 2004).

Altres acadèmics han analitzat el paper del capital humà en aquesta època amb l'aparició de les cooperatives al món rural (Henriksen 1999; O'Rourke 2002); o les diferents formes d'organització econòmica i social d'aquestes (Mignemi 2014). En altres períodes temporals, el cooperativisme agrari també s'ha tractat des de la producció agrària autogestionària a la desapareguda Unió Soviètica (Domar 1966) o pel cas de l'antiga Iugoslàvia (Furubotn & Prjovitch 1970). També per Grècia durant el període d'entreguerres (Brégianni & Antoniou 2015) o per la dictadura de Metaxas (Brégianni 2007). Durant el segle XX, el model de cooperativa agrària es va estendre per països en via de desenvolupament com el nord d'Àfrica i el Mitjà Orient (Issawi 2013, p141; o l'Amèrica Llatina (Morrow & Hull 1996).

L'evolució del sector vitivinícola a l'Europa Mediterrània, la principal regió productora del món, no és pot entendre sense la història de les cooperativisme del vi, ja que actualment assoleixen la major part de les quotes de mercats d'aquests països (Simpson 2000)²². Per això existeixen un bon nombre d'obres sobre aquest sector del cooperativisme agrari als països que són històricament els grans productors de vi d'Europa: Espanya, França (Rinaudo 1985; Gavignaud-Fontaine 1986; Chiffolleau et Al. 2002, 2007; Chevet 2009) i Itàlia (Melandri 1999; Medina-Aldadalejo 2017). Un dels elements comuns que comparteixen es que aquestes societats van ser creades per l'impuls i el recolzament financer de l'Estat, i que es van especialitzar en l'elaboració de vi de taula i la comercialització a granel (Medina-Aldadalejo 2016).

Dins del cooperativisme agrari del estat espanyol, el sector més estudiat també és de la viticultura (Román-Cervantes 2011; Medina 2011, 2015; Planas 2013, 2016; i Colomé et Al 2015; Medina-Albadalejo & Planas 2017; Planas, J. & Medina-Albadalejo 2017), i que també disposa de articles específics pel cooperativisme que es desenvolupa en algunes regions tradicionalment productores com la Rioja (Palacios Quintero 1995; Salvador et Al 1998) o el Penedès (Saumell i Soler 1998, 2002, 2004). A nivell de Catalunya cal destacar que el cooperativisme vitivinícola arriba a produir una arquitectura singular vinculada als cellers

²² El percentatge de la quota de mercat de les cooperatives vitivinícoles al 2008 era a França d'un 87%, a Espanya d'un 70% i a Itàlia d'un 57% (Cogega 2010).

cooperatius (Fuguet i Sans 1994) i coneguda com “les catedrals del vi” (Fuguet i Sans 1984; De Llorens 2013).

Si aprofundim en el cas espanyol, l'estudi del cooperativisme agrari concentra la majoria de recerques en el primer terç del segle XX (Pomés 1991; Garrido 1995; Suárez Bosa 1996); sobretot a partir de 1906, amb l'aparició de la *Ley de Sindicatos Agrícolas*, primer marc legal específic per les cooperatives agràries (Salinas Ramos 1976a i 1976b; Senent Vidal 2006). Però també ha despertat força interès el desmantellament institucional que va suposar l'etapa de la dictadura franquista i les diverses forges d'adaptació al llarg del temps (Román Cervantes et Al. 1999; Fernández Roca 2001; Yáñez et Al. 2003; Gómez Herráez 2003; Soronellas Masdeu 2004). La història econòmica del cooperativisme agrari espanyol s'analitza des de temàtiques tant diverses com la millora tècnica (Garrido 1998), l'activitat financera (Martínez Soto 2003; Martínez-Rodríguez, S., Martínez Soto, A. P. 2008; Martínez-Soto, A. P.; Martínez-Rodríguez, S.; i Mendez, I. 2012), el fenomen associatiu (Garrido 1996), o els motius que porten al fracàs a algunes cooperatives agrícoles (Garrido 2007; Planas 2011).

Altres estudis vinculen el capital social preexistent a les terres comunals i les comunitats de regants, amb l'aparició del moviment cooperatiu a les zones rurals (Beltrán Tapia 2012). En aquesta línia de recerca, per Navarra (Majuelo & Pascual 1991, pp165-169) i León (Serrano 2005, p.455) existeixen estudis que mostren la utilització de cooperatives agrícoles com un mecanisme de resistència a la privatització de terres comunals. Una característica destacable del moviment cooperatiu agrari a Espanya és el suport rebut per l'església catòlica (Carasa Soto 1991; Garrido 1995b; Majuelo and Pascual 1991).

Com s'ha comentat abans, en el cas català trobem una singularitat pròpia dins del cooperativisme agrari. La literatura acadèmica ha destacat les dificultats falta de relació fluïda i constatat entre el cooperativisme agrari i el de consum per raons ideològiques (Medina Albadadejo et al 2014; Planas & Garrabou 2005); tot i alguns intents de cooperativisme integral (Garau 2017). El procés d'industrialització i la crisi agrària finisecular van debilitar la posició econòmica i el predomini social dels propietaris agraris (Planas 2015). Les associacions d'agricultors van facilitar l'articulació d'aquests, esdevenint un instrument per defensar els seus interessos (Planas 1994, 2005, 2006) amb l'objectiu d'intentar recuperar l'antiga posició hegemònica i neutralitzar la conflictivitat social. Les cooperatives rurals també van millorar la difusió dels coneixements agrícoles (Planas 2003). L'articulació dels camperols dintre d'aquest moviments es va fer en base a dues característiques: l'orientació cooperativa i l'interclassisme (Mayayo Artal 1995; Planas 2010; Plans 1993).

Les possibles línies de recerca futures en les obres sobre cooperativisme agrari podrien ser la capacitat exportadora d'aquestes cooperatives en els darrers anys; i l'aprofundiment en l'estudi entre les relacions entre cooperativisme agrari i de consum.

Baker, A.R.H. (1999). *Fraternity among the French Peasantry: Sociability and voluntary associations in the Loire Valley, 1815–1914*. Cambridge. Cambridge University Press.

Beltrán Tapia, F. J. (2012). Commons, social capital, and the emergence of agricultural cooperatives in early twentieth century Spain. *European Review of Economic History*, 16(4), 511-528. <https://doi-org.sire.ub.edu/10.1093/ereh/hes014>

Bregianni, C. (2007). La utopía rural de un régimen autoritario. La política cooperativista durante la dictadura de Metaxas (Grecia, 1936-1940). *Historia Agraria. Revista de Agricultura e Historia Rural*, 42, 327-351.

Bregianni, C., & Antoniou, A. (2015). Mémoire et oubli des institutions associatives: micro-analyse de réseaux coopératifs dans la Grèce de l'entre-deux-guerres et politique centrale. *L'Homme et la société*, 3, 147-167.

Carasa Soto, P. (1991). El crédito agrario en España durante la restauración. entre la usura y el control social. In B. YUN CASALILLA (coord.), *Estudios Sobre Capitalismo Agrario, Crédito e Industria en Castilla (Siglos XIX y XX)*. Salamanca. Junta de Castilla y León, 289–343

Chevet, J. M. (2009), «Cooperative cellars and the regrouping of the supply in France in the twentieth Century», en Y. Segers, J. Bieleman y E. Byust (eds.), *Exploring the food chain. Food production and food processing in Western Europe, 1850-1990*, Turnhout. Brepols Publishers, 253-279.

Chiffolleau, Y., Dreyfus, F., Ewert, J., & Touzard, J. M. (2002). The wine cooperatives face the demand for quality: call for a renewed solidarity in Languedoc (France) and in the Western Cape (South Africa). *Local Society & Global Economy: The Role of Co-operatives*, edited by S. Karafolas, R. Spear, and Y. Stryjan, 381-394.

Chiffolleau, Y.; Dreyfus, F.; Stofer, R., Touzard, J. M. (2007), «Networks, innovation and performance. Evidence from a cluster of wine cooperatives (Languedoc, South of France)», en K. Karantininis y J. Nilsson (eds.), *Vertical Markets and Cooperative Hierarchies*, Dordrecht, Springer, 35-59.

Colomé, J. Planas, J. & Valls-Junyent, F. (eds.) (2015), *Vinyes, vins i cooperativisme vitivinícola a Catalunya*, Barcelona. Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

De Llorens Duran, J. I. (2013). Wine cathedrals: making the most of masonry. *Proceedings of the Institution of Civil Engineers-Construction Materials*, 166(6), 329-342.

Domar, E.D. (1966) The soviet Collective Farm as Producer Cooperative. *American Economic Review*. LVI, 3, 734-757.

Federico, G. (2005). *Feeding the World: An Economic History of Agriculture, 1800–2000*. Princeton. Princeton University Press.

Fernández Roca, F. J. (2001). Las cooperativas algodoneras durante el franquismo. *Historia Agraria. Revista de Agricultura e Historia Rural*, 24, 173-202.

Fuguet i Sans, J. (1984). L'arquitectura dels cellers cooperatius a la Conca de Barbera 1900–1923. *L'Espitllera*, 33, 43-54

Fuguet i Sans, J., & i Artal, A. M. (Eds.). (1994). *El primer celler cooperatiu de Catalunya: Centenari de la Societat de Barberà de la Conca (1894-1994)*. Barcelona. Generalitat de Catalunya. Departament d'Agricultura, Ramaderia i Pesca.

Furobotn, E & Pejovitch, S. (1970) Property Rights and the behaviour of the Firm in a socialist State. The Example of Yugoslavia. *Zeitschrift für Nationalökonomie*, 30, 31-454.

Galassi, F. (1998). Coordination and monitoring in lending co-operatives: the Italian case rurali. In P.L. Cottrell and J. Reis (eds), *Finance and the Making of the Modern Capitalist World*. London. Routledge.

Garrido, S. (1995a). El cooperativismo agrario español del primer tercio del siglo XX. *Revista De Historia Económica / Journal of Iberian and Latin American Economic History*, 13(1), 115-144. doi:10.1017/S0212610900004900

Garrido, S. (1995b) [*El sindicalisme catolico-agrari alpais valencià \(1906-1923\)*](#). Valencia. Universidad de Valencia: Servicio de publicaciones,.

Garrido, S. (1996) *Treballar en comú. El cooperativisme agrari a Espanya (1900-1936)* Valencia. Institució Alfons el Magnànim, 1996

Garrido, S. (1998). Cooperativisme agrari, millora tècnica i mobilització pagesa: els inicis del moviment cooperatiu espanyol. *Barrull, J.; Busqueta, JJ; Viceoo, E. op. cit*, 583-602.

Garrido, S. (2007). Why did most cooperatives fail? Spanish agricultural cooperation in the early twentieth century. *Rural History*, 18(2), 183-200.

Gavignaud-Fontaine, G. (1986). Les caves coopératives, bastions de la viticulture populaire en Roussillon au XXe siècle. *La revue de l'Economie Sociale*, 7, 11-22.

Gómez Herráez, J. M. (2003). Las cooperativas en el marco de las hermandades sindicales (Albacete, 1939-1959). *Historia Agraria. Revista de Agricultura e Historia Rural*, 30, 151-182.

Guinnane, T.W. (1994). A failed institutional transplant: raiffeisen's credit cooperatives in Ireland, 1894–1914. *Explorations in Economic History* 31, 38–61.

Henriksen, I. (1999). Avoiding lock-in: cooperative creameries in Denmark, 1882–1903. *European Review of Economic History* 3, 57–78.

Henriksen, I. and O'ROURKE, K.H. (2005). Incentives, technology and the shift to year-round dairying in late nineteenth-century Denmark. *Economic History Review* 58, 520–54.

Issawi, C. (2013). *An economic history of the Middle East and North Africa*. Routledge.

Majuelo, E. and Pascual, A. (1991). Del Catolicismo Agrario al Cooperativismo Empresarial. Setenta y cinco años de la Cooperativas Navarras, 1910–1985. Madrid. Ministerio de Agricultura.

Martínez-Rodríguez, S; Martínez Soto, A. P. (2008) Los pioneros del cooperativismo agrario de Crédito espanyol (1880-1920), CIRIEC-España. *Revista de economía pública, social y cooperativa* ISSN 0213-8093, 63, 89-112

Martínez-Soto, A. P. (2003). El cooperativismo de Crédito en España, 1890-1934: modelos, sistemas de gestión y balance de su actuación, *Historia agrària: Revista de agricultura e historia rural*, 30, 119-150.

Martinez-Soto, A. P., Martinez-Rodriguez, S., & Mendez, I. (2012). Spain's development of rural credit cooperatives from 1900 to 1936: the role of financial resources and formal education. *European Review of Economic History*, 16(4), 449-468.

Mayayo Artal, A. (1995). De pagesos a ciutadans. Cent anys de sindicalisme i cooperativisme agraris a Catalunya, 1893-1994. Catarroja. Editorial Afers.

Medina-Albaladejo, F. J. (2011). *Cooperativismo y sector vitivinícola en España durante la segunda mitad del siglo XX* (Doctoral dissertation).

Medina-Albaladejo, F. J. (2015). Co-operative wineries: Temporal solution or efficient firms? The Spanish case during late Francoism, 1970–1981. *Business History*, 57(4), 589-613.

Medina-Albaladejo, F. J. (2016). Los «consorzi vinicoli» en Italia durante el siglo xx: un modelo de empresa cooperativa de éxito. *Revista de Historia Industrial*, 25(62), 109-141.

Medina-Albaladejo, F. J., & Menzani, T. (2017). Co-operative Wineries in Italy and Spain in the Second Half of the Twentieth Century: Success or Failure of the Co-operative Business Model?. *Enterprise & Society*, 18(1), 32-71.

Medina-Albaladejo, F. J., & Planas, J. (2017). *Cooperative Wineries and Wine Marketing in Spain* (No. 1707). Asociacion Española de Historia Economica.

Melandri, E. (1999). Il ruolo strategico della cooperazione nello sviluppo del settore vitivinicolo: il caso Caviro Soc. Coop. A. R. L. Tesi di laurea in Storia dell'industria (Vera Zamagni). Bologna. Università di Bologna.

Mignemi, N. (2014). Coopérer pour travailler la terre, coopérer pour exploiter la terre: Itinéraires comparés des coopératives agricoles en Italie et en France dans la première moitié du vingtième siècle. *L'Atelier du Centre de recherches historiques. Revue électronique du CRH*.

Morrow, C. E., & Hull, R. W. (1996). Donor-initiated common pool resource institutions: the case of the Yanesha forestry cooperative. *World Development*, 24(10), 1641-1657.

O'Grada, C. (1977). The beginnings of the Irish creamery system, 1880–19. *Economic History Review* 30, 284–305.

O'Rourke, K.H. (2002). Culture, politics and innovation: evidence from the creameries. CEPR Discussion Paper Series 3235.

O'Rourke, K.H. (2007). Culture, conflict and cooperation: Irish dairying before the great war. *Economic Journal* 117, 1.357–1.379.

Palacios Quintero, J. (1995). El cooperativismo vinícola en la Rioja alavesa (1900-1978). *Diputació de Tarragona, Jornades sobre la viticultura de la Conca Mediterrànea*. Tarragona. Diputació de Tarragona, Facultat de Filosofia i Lletres de Tarragona, Universitat de Barcelona.

Planas, J. (1994) Catalanisme i agrarisme. Jaume Maspons i Camarasa (1872-1934): escrits polítics. Vic. Eumo Editorial.

Planas, J. (2003). Cooperativismo y difusión del cambio técnico en la agricultura. La contribución de las cámaras agrícolas (Cataluña, 1890–1930). *Historia Agraria* 30, pp. 87–117.

Planas, J. (2005) Cooperativisme i associacionisme agrari a Catalunya: els propietaris rurals i l'organització dels interessos agraris al primer terç del segle xx. Tesis doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, Barcelona.

Planas, J. (2006) Els propietaris i l'associacionisme agrari a Catalunya (1890-1936) Biblioteca d'Història Rural.

Planas, J. (2010). Identidades, corporativismo y autonomía del campesinado en la acción colectiva agraria. Cataluña, 1890–1920. *Historia Agraria* 50, 65–90.

Planas, J. (2013). El cooperativismo vitivinícola en tiempos de crisis: el Sindicato de Viticultores de Igualada (1921-1936). *Investigaciones de Historia Económica-Economic History Research*, 9(3), 155-164.

Planas, J. (2016). The emergence of winemaking cooperatives in Catalonia. *Business History*, 58(2), 264-282.

Planas i Maresma, J., & Garrabou, R. (2005). *Cooperativisme i associacionisme agrari a Catalunya*. Bellaterra. Universitat Autònoma de Barcelona.

Planas, J., & Valls-Junyent, F. (2011). ¿Por qué fracasaban las cooperativas agrícolas? Una respuesta a partir del análisis de un núcleo de la Cataluña rabassaire. *Investigaciones de Historia Económica*, 7(2), 310-321.

Planas, J. & Medina-Albaladejo, F.J., (2017) "Too little intervention or too much? The contribution of the State to the development of wine cooperatives in Spain", *Revista de Historia Industrial*, 70, 77-107.

Plans i Maestra, J. (1993). Societat Cooperativa l'Agrícola de Sant Fruitós de Bages. *Dovella*, 43, 26-34.

Pomés, J. (1991). Les «Mataró's Potatoes» i el cooperativisme agrari al Maresme (1903-1939): La Federació de Sindicats Agrícoles del Litoral. Mataró. Caixa d'Estalvis Laietana.

Prinz, M. (2001). Origins, form und function of rural cooperatives in Germany from 1850-1914. *Cooperativismo y asociacionismo agropecuario y pesquero en Europa y América Latina, siglos XIX y XX: una perspectiva comparada*, 1-26.

Rinaudo, Y. (1985). La naissance de la coopérative viticole: les caves du Midi au début du XXème siècle. *Revue de l'économie sociale*, 17-30.

Román Cervantes, C. (2011). Las bodegas cooperativas en España: un sector en crecimiento, 1950-2005. *AM Mateu (comp.): Vinos y competitividad agroindustrial: un largo camino, Mendoza: Incihusa-Conicet*, 323-344.

Román Cervantes, C., & Bruno Pérez, N. (1999). Un ejemplo de supervivencia en economía social: La cooperativa agrícola platanera "Corporación de Agricultores", La Palma (1943-1993). *Economía Canaria 1999. II Seminario de Economía Canaria*, 59-73.

Roussel, C., & Albóniga, N. (1994). *Historia de las cooperativas de consumo vascas*. Federación de Cooperativas de Consumo de Euskadi.

Salinas Ramos, Francisco (1976a). El primer marco jurídico del cooperativismo agrario (Ley de Sindicatos Agrícolas de 1906, Estudios Cooperativos, 39, 41-74.

Salinas Ramos, Francisco (1976b). El primer marco jurídico del cooperativismo agrario (Ley de Sindicatos Agrícolas de 1906 (continuación), Estudios Cooperativos, 40, 49-76.

Salvador, A., Salvador, C., Blasco, Y., Marcos, L., & Pérez, A. (1998). Orígenes y situación económicosocial de las sociedades cooperativas vitivinícolas de la Rioja Alta. Logrono. Universidad de la Rioja.

Saumell i Soler, A. (1998). Crisi vinícola, renovació tecnològica i cooperativisme: el sindicat agrícola del Vendrell i els cellers cooperatius del Penedès del primer terç del segle XX (1900-1936). *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 10, 157-169.

Saumell i Soler, A. (2002). *Viticultura i associacionisme a Catalunya: els cellers cooperatius del Penedès (1900-1936)*. Tarragona. Diputació de Tarragona.

Saumell i Soler, A. (2004). El cooperativisme vitivinícola i els processos de modernització agrària al Penedès (1960-2002). *Recerques: història, economia, cultura*, 49, 97-132.

Senent Vidal, Josep et al (2006). El Cooperativisme fins avui: llei de sindicats agrícoles (1906) / Mª José Senent Vidal, Samuel Garrido, Pascual V. Romero, Castelló de la Plana. Universitat Jaume I, Servei de Comunicació i Publicacions.

Serrano, J.A. (2005). La defensa del comunal y de los usos colectivos, León (1800–1936): ¿una economía moral? *Historia Agraria* 37, pp. 431–63.

Simpson, J. (2000). Cooperation and cooperatives in southern European wine production. In *New Frontiers in Agricultural History* (pp. 95-126). Emerald Group Publishing Limited.

Soronellas Masdú, M. (2004). Les cooperatives agràries del franquisme Desmantellament institucional i resorgiment del sentiment cooperatiu, 1939-1964. *Estudis d'Historia Agrària*, 16, 65-90.

Svendsen, G. L. H., & Svendsen, G. T. (2004). *The creation and destruction of social capital: entrepreneurship, co-operative movements, and institutions*. Cheltenham. Edward Elgar Publishing.

Suarez Bosa, M. (1996). Los sindicatos agrícolas en Canarias en el primer tercio del siglo XX. *Agricultura y Sociedad*, 78, 1113-137.

Taylor, D. (1976). The english dairy industry, 1860–1930. *Economic History Review* 29, pp. 585–601.

Van Der Hallen, P. (2009). The transaction cost approach and the performance of the Belgian dairy co-operatives before 1940. Working Paper Social and Cooperative Entrepreneurship SCE-09.02.

Yáñez, J. S. N., & Lorenzo, F. C. (2003). *Sociedad cooperativa del campo" La Candelaria": medio siglo*. Sociedad Cooperativa del Campo" La Candelaria".

4.4 Cooperativisme de Consum

El propi naixement del cooperativisme està vinculat al cooperativisme de consum, ja que la *Rochdale Equitable Pioneers Society*, considerada la pionera (Walton 2015) era una cooperativa d'aquesta tipologia. A partir de mitjans del segle XIX, el cooperativisme de consum s'expandeix per tota Europa; i evoluciona al llarg del XIX i del XX amb una periodificació regular basada en el cicle de vida de l'empresa cooperativa (Schediwy 1997) i certes característiques comunes (Brazda & Schediwy 1989, Brazda 1993; Ekberg 2012a, 2012c).

Existeixen estudis sobre l'evolució de les cooperatives de consum a Alemanya (Brazda 1989; Prinz 2012), Àustria (Blaich 1989), Bèlgica (Van Goethem 2017), França (Furlough 1991; Schediwy 1989b), Gran Bretanya (Müller 1989; Purvis 1990), Itàlia (Setzer 1998; Zamagni et Al 2004; Battilani 2012;); Països Nòrdics: Finlàndia, Dinamarca, Noruega (Ekberg 2012b, Hilson 2018) i Suècia (Schediwy 1989a); i Portugal (Freire & Pereira 2017). Fora d'Europa hi ha articles per veure la seva evolució a Austràlia (Eklund 2007; Balnave & Patmore 2012), Estats Units i Japó (Furlough & Strikwerda 1999).

En tots els països analitzats, el naixement de les cooperatives de consum es basava en un intent per reduir les grans dificultats socials generades per la industrialització. Era per tant, un moviment interclassista dins d'un marc ideològic lliberal per mitigar les dures condicions de vida dels obrers (Medina-Albadalejo & Pujol 2013). Això va provocar el rebuig dels sindicats i del partits vinculats als moviments obrers; que a finals del XIX i principis del XX, i davant de la seva difusió i popularitat, van tenir que incorporar-les a la seva estratègia, i l'aparició de cooperatives de consum fortament polititzades.

A partir de la Primera Guerra Mundial i durant el període d'entreguerres es consolida un model de cooperativa de consum sense motivació ideològica i més centrats en la gestió (Menzani 2012). Després de la Segona Guerra Mundial les cooperatives de consum van ser innovadores en la introducció de les tècniques com els centres de descompte, els autoserveis o els moderns supermercats (Alexander 2008; Shaw & Alexander 2008; Friberg, Vorberg, Webster & Wilson 2012; Wilson et Al. 2013). I en alguns països també van tenir una major flexibilitat per adaptar-se als canvis del sector gràcies a un model descentralitzat com els que van adoptar les cooperatives d'Itàlia, Suïssa i els de la zona escandinava (Ferrucci 2006; Medina-Albadalejo & Pujol 2013). Amb els canvis del sector de la distribució dels anys vuitanta, que van generar una

enorme competència, les cooperatives de consum van tenir que “desmutualitzar-se”, adaptant-se amb una organització cada cop més semblant a les de l'empresa mercantil (Battiliani & Schröter 2012; Macpherson 2012). En alguns països amb forta tradició i implantació de les cooperatives de consum, aquestes no es van poder adaptar a aquestes transformacions i van patir una enorme disminució de la seva quota de mercat (Kramper 2012).

A l'Estat espanyol, les etapes i la periodificació són similars a la resta dels països europeus (Medina-Albadalejo 2012). A Espanya, com en el cas europeu, les cooperatives de consum van néixer per mitigar les conseqüències socials de la industrialització, i en alguns casos amb l'oposició inicial del moviment obrer (Medina-Albaradejo et Al. 2014). Per tant, les primeres cooperatives de consum apareixen a la primera regió que s'industrialitza: Catalunya (Gabernet & Clemente 1998). Trobem els casos de Barcelona (Burillo et Al 2006), Manlleu (Canovas i Prats 2004), Palafrugell (Juanola 1990), Sant Andreu del Palomar (Castaño 1979), Sant Adrià del Besòs (García 1983), o Sant Feliu de Guíxols (Jiménez Navarro 1983). En el cas català, es dona la peculiaritat de que les cooperatives van ser ràpidament assimilades pel moviment obrer (Abelló 1997; Miró i Dalmau 2010). Les cooperatives de consum s'aniran expandint per altres zones industrials com Alacant (Hernández Ferris 1988) o Euskadi (Rousell & Albóniga 1994). Les cooperatives de consum prèvies a la Guerra Civil també han estat estudiades des de la perspectiva de ser un element que va millorar la qualitat de vida dels obrers (Martínez-Rodríguez & Pujol 2009; Medina-Albadalejo & Pujol 2013). La Guerra Civil i la posterior dictadura va suposar una ruptura amb les pautes del cooperativisme europeu, que va evitar la modernització que es donava a altres països. Amb l'arribada de la democràcia només es van mantenir aquells grups cooperatius més competius²³.

Les possibles línies de recerca futures en les obres sobre cooperativisme de consum podrien ser la seva relació amb el agrari comentat anteriorment, però des de el punt de vista de les primeres grans cooperatives de consum catalanes; i l'adaptació a les noves pautes de consum els grans grups cooperatius.

Abelló, T. (1997). L'ajut mutu en els inicis de l'associacionisme obrer: cooperatives i sindicats. *Revista d'etnologia de Catalunya*, 11, 58-67.

Alexander, A. (2008) Format development and retail change: supermarket retailing and the London Co-operative Society. *Business History*, 50, 4, 489-508.

Balnave, N., & Patmore, G. (2012). Rochdale consumer co-operatives in Australia: Decline and survival. *Business history*, 54(6), 986-1003.

Battiliani, P. (2012) Consumer cooperation in Italy: a network of cooperatives with a multi-class constituency, *Conference Towards a global history of consumer co-operation*. Stockholm, ABF-huset.

Battiliani, P. y Schröter, H. G. (2012) Demutualization and Its Problems. In Battiliani, P. y Schröter, H. (eds.) *The Cooperative Business Movement, 1950 to the present*. Cambridge. Cambridge University Press, 150-171.

²³ CIRIEC, Cooperativas de Consumo: CONSUM, S. Coop. Ltda. *Ciriec-España, Revista de Economía Pública, Social y Cooperativa*, 1995a, nº 19, p. 179-185.

CIRIEC, Cooperativas de Consumo: Grupo EROSKI. *Ciriec-España, Revista de Economía Pública, Social y Cooperativa*, 1995b, nº 19, p. 187-194.

- Blaich, R. (1989) The consumer co-operatives in Austria. In BRAZDA, J. y SCHEDIWY, R. (eds.) *Consumer Co-operatives in a changing worl.*, Ginebra: ICA, .900-1.021.
- Brazda, J. (1989) The consumer co-operatives in Germany. In BRAZDA, J. y SCHEDIWY, R. (eds.) *Consumer Co-operatives in a changing worl.* Ginebra: ICA, 141-226.
- Brazda, J. i Schediwy, R. Introduction. In Brazda, J. i Schediwy, R. (eds.) *Consumer Co-operatives in a changing worl.* Ginebra: ICA, 1989, p. 13-42.
- Brazda, J. i Schediwy, R Esbozo histórico de las cooperativas de consumo. *Ciriec-España. Revista de Economía Pública, Social y Cooperativa*, 2003, 44, 105-136.
- Burillo, L.; Garcia, M. L.; Graupera, I.; Marin, D.; Martínez, S.; Pérez, P.; Pujol, S. y Rosa, A. *Flor de Maig: del cooperativisme al servei als municipis*. Barcelona. Diputació de Barcelona, 2006.
- Casanovas i Prats, J. *La Cooperativa de Manlleu: cent anys d'història. La Cooperativa Mútua de Pa i Queviures (1903-2003)*. Vic. Eumo, 2004.
- Castaño, J. *Itinerari històric de la Cooperativa de Consum "L'Andreuena" en ocasió del seu centenari (1879-1979)*. Barcelona. Fundació Roca I Galès, 1979.
- Ekberg, E. (2012a) Organization: Top Down or Bottom Up? The Organizational Development of Consumer Cooperatives, 1950-2000. In Battilani, P. y Schröter, H. G. (eds.) *The Cooperative Business Movement, 1950 to the present*. Cambridge. Cambridge University Press., p. 222-242.
- Ekberg, E. (2012b) Consumer Cooperatives in the Nordic countries, 1950-2010. *Conference Towards a global history of consumer co-operation*.
- Ekberg, E. (2012c). Confronting three revolutions: Western European consumer co-operatives and their divergent development, 1950–2008. *Business History*, 54(6), 1004-1021.
- Eklund, E. (2007). Retail Co-operatives as a Transnational Phenomenon: Exploring the composition of Australian colonial society and culture. *Journal of Australian Colonial History*, 9, 127.
- Ferrucci, L. La cooperazione di consume: dilemmi di governance e di crescita nella moderna distribuzione commerciale. In Salani, M. P. (ed.) *Lezioni cooperative. Contributi ad una teoria dell'impresa cooperativa*. Bologna: Il Mulino, 2006, p. 175-203.
- Freire, D., & Pereira, J. D. (2017). Consumer co-operatives in Portugal: debates and experiences from the nineteenth to the twentieth century. *A global history of consumer co-operation since 1850: movements and business*, 296-325.
- Friberg, K.; Vorberg-rugh, R.; Webster, A. y Wilson, J. The Politics of Commercial Dynamics: Cooperative Adaptations to Postwar Consumerism in the United Kingdom and Sweden, 1950-2010. In Battilani, P. y Schröter, H. G (eds.) *The Cooperative Business Movement, 1950 to the present*. Cambridge. Cambridge University Press, 2012, 243-262.
- Furlough, E. *Consumer cooperation in France: the politics of consumption: 1834-1930*. Ithaca: Cornell University Press, 1991.
- Furlough, E.. i Strikwerda, C. (eds.). *Consumers against Capitalism? Consumer Cooperation in Europe, North America, and Japan 1840-1990*. Lanham. Rowman & Littlefield Publishers, 1999.
- Gabernet, G. P., & Clemente, J. F. P. (1998) *El cooperativisme català o l'economia de la fraternitat*. Barcelona. Escola Universitària d'Estudis Empresarials.

Garcia, M. (1983). El cooperativisme a Sant Adrià. *Carrer dels Arbres. Revista anuari del Museu de Badalona*, 32, 9-12.

Garau Rolandi, M (2017) Consumidors i productors: un pas endavant cap al cooperativisme integral. *Plecs d'història local*, (166), 5-7.

Hernández Ferris, R. (1988) *La Sociedad Cooperativa "El Trabajo" (1880-1942)*. Instituto de Estudios" Juan Gil-Albert," Alicante. Excm. Diputación Provincial de Alicante.

Hilson, Mary. *The International Co-operative Alliance and the Consumer Co-operative Movement in Northern Europe, C. 1860-1939*. Oxford. Oxford University Press, 2018.

Jiménez i Navarro, À. (1983). Moviment cooperatiu a Sant Feliu de Guixols (1885-1939). *Estudis del Baix Empordà*, (2), 243-302.

Juanola, A. (1990). " L'econòmica palafrugellenca". 125 anys de cooperativisme. *Revista de Girona*, (138), 44-50.

Kramper, P. (2012) Why Cooperatives Fail: Case Studies from Europe, Japan and United States, 1950-2010". In BATTILANI, P. y SCHRÖTER, H. (eds.) *The Cooperative Business Movement, 1950 to the present*. Cambridge. Cambridge University Press, p. 126-149.

Macpherson, I. (2012) «...What Is the Purpose of It All?»: The Centrality of Values for Cooperative Success in the Marketplace. In BATTILANI, P. y SCHRÖTER, H. (eds.) *The Cooperative Business Movement, 1950 to the present*. Cambridge. Cambridge University Press, p. 107-125.

Martínez-Rodríguez, S; Pujol,J. (2009) Cooperativismo de consumo en España: ¿mejora la calidad de vida del obrero?. El caso de Barcelona, Working Paper.

Medina-Albadalejo, F. J. (2012) Consumer co-operatives in Spain (1860-2010): An overview. *Conference Towards a global history of consumer co-operation*.

Medina-Albadalejo, F. J. & Pujol-Andreu, J. (2013). Las cooperativas de consumo en España, 1865-1939: Un mecanismo alternativo de acceso a los alimentos (No. 2013_04). Universitat Autònoma de Barcelona, Departament d'Economia i Història Econòmica, Unitat d'Història Econòmica.

Medina-Albadalejo, F. J. et al. (2014) Cooperativas de consumo y niveles de vida, España 1865-1939: Una primera aproximación. *Scripta Nova: revista electrónica de geografía y ciencias sociales*, vol. 18.

Menzani, T. (2012) Between leader-worship and members' democracy: the consumer co-operatives in a fascist context. *Conference Towards a global history of consumer co-operation*.

Miró, I. & Damau, M. (2013). *Les Cooperatives obreres de Sants: autogestió proletària en un barri de Barcelona (1870-1939)*. Barcelona. La Ciutat Invisible Edicions.

Müller, F. (1989) The consumer co-operatives in Great Britain. In BRAZDA, J. y SCHEDIWY, R. (eds.) *Consumer Co-operatives in a changing worl*. Ginebra: ICA, p. 46-137.

Prinz, M. (2012) German co-operatives: rise and fall, 1850-1970. *Conference Towards a global history of consumer co-operation*. Stockholm, ABF-huset.

Purvis, M. (1990). The development of co-operative retailing in England and Wales, 1851–1901: a geographical study. *Journal of Historical Geography*, 16(3), 314-331.

Roussell, C. y Albóniga, N. (1994): *Historia de las cooperativas de consumo vascas*, Federación de Cooperativas de Consumo de Euskadi. [En línea]. <http://www.ekkf-fecoe.coop/files/publicaciones/historia_coop_consumo.pdf>.

Schediwy, R. (1989a) The consumer co-operatives in Sweden. In BRAZDA, J. y SCHEDIWY, R. (eds.) *Consumer Co-operatives in a changing worl*. Ginebra: ICA, p. 230-339.

Schediwy, R. (1989b) The consumer co-operatives in France. In BRAZDA, J. y SCHEDIWY, R. (eds.) *Consumer Co-operatives in a changing world*. Ginebra: ICA, p. 672-814.

Schediwy, R., (1997) La teoría del ciclo de vida de los holdings y otros grupos o federaciones cooperativas. *Ciriec-España, Revista de Economía Pública, Social y Cooperativa*, nº 27, p. 7-21.

Shaw, G., & Alexander, A. (2008). British co-operative societies as retail innovators: Interpreting the early stages of the self-service revolution. *Business History*, 50(1), 62-78.

Setzer, J. (1989) The consumer co-operatives in Italy. In Brazda, J. y Schediwy, R. (eds.) *Consumer Co-operatives in a changing worl*. Ginebra: ICA, p. 819-897.

Van Goethem, G. (2017). The Belgian Co-operative Model: Elements of Success and Failure. In *A Global History of Consumer Co-operation since 1850*. (pp. 78-98). Leiden. Brill.

Walton, J. K. (2015). Revisiting the Rochdale Pioneers. *Labour History Review*, 80(3), 215-248.

Wilson, J., Webster, A., & Vorberg-Rugh, R. (2013). The Co-operative Movement in Britain: From Crisis to "Renaissance," 1950–2010. *Enterprise & Society*, 14(2), 271-302.

Zamagni, V., Battilani, P., & Casali, A. (2004). *La cooperazione di consumo in Italia: centocinquanta anni della Coop consumatori: dal primo spaccio a leader della moderna distribuzione*. Il mulino.

4.5 Cooperativisme de crèdit

El cooperativisme de crèdit té una forta implantació en l'àmbit de la banca cooperativa Europea (Palomo Zurdo 2004). Una tradició que es remunta al segle XIX, on van sorgir vinculat a les cooperatives de crèdit rural, com l'èxit cas alemany (Guinnane 1997 i 2001; Prinz 2002); o casos menys afortunats com el danès (Guinnane i Henriksen 1998) o l'irlandès (Guinnane 1994). En els cas de les cooperatives portugueses, aquestes són analitzades per Cabo i Rebelo (2005) i les holandeses per Colvin (2017). Tot i la seva vinculació al món rural, les cooperatives de crèdit rural formen part del cooperativisme de crèdit i no pas al cooperativisme agrari; i per aquest motiu són classificades en aquest apartat. I vinculat al cooperativisme de crèdit trobem les cooperatives d'assegurances, també sorgides a finals del segle XIX (Emery 1994; Gottlieb 2007). En l'àmbit internacional no europeu, a la zona del Mercosur, trobem recerques sobre el cooperativisme de crèdit argentí (Gleizer 1981), el brasiler i mexicà (Buendía & Tremblay 2004) o l'uruguaià (Mateu 1998). També hi ha investigacions per les cooperatives de crèdit xineses (Dong i Featherstone, 2006).

En el cas de l'Estat espanyol, las comunitats d'Andalusia (Nieto, Belmonte & Nieto 1998; Melián Navarro 2004; Vargas-Machuca 2017), el País Valencià (Server i Melián 1998; Melián & Sanchís 2009) i Euskadi són les que tenen major tradició. En el cas d'Euskadi està molt vinculat al sector industrial i en les altres dues regions al sector agrari a través de les caixes rurals (Melián, Palomo, Sanchís & Soler 2006, p37-58). Sobre les caixes rurals trobem amb una visió temporal ampla (Carasa 2012); i obres per períodes més concrets: dels orígens i les primeres dècades entre 1890 a 1936 (Martínez Soto 2000 i 2003), per períodes de crisis entre

1971 i 1985 (Martin Mesa 1985), de expansió com entre 1995 i 2003 (Ureña 2007) o per la seva fusió en la darrera crisi financera (Zurdo et AL. 2010)²⁴.

Destaca també la recerca de síntesis sobre les investigacions en matèria de grups cooperatius i cooperatives de crèdit que s'ha produït a Espanya entre 1985 i 2006 (Melián, Palomo, Sanchis & Soler 2006). També cal posar amb valor la recerca des de la perspectiva històrica sobre els sistemes de governança que han anat adoptant aquesta tipologia de cooperatives (Chaves, Soler & Fajardo 2008).

Les possibles línies de recerca futures en les obres sobre cooperativisme de crèdit podrien ser la fusió d'entitats derivada de la darrer crisi econòmica; i una història sobre les entitats catalanes com Coop57 o Canxa d'enginyers.

Buendía Martínez, I., & Tremblay, B. En el camino de la institucionalización: el cooperativismo de servicios financieros brasileño y mexicano. *Revista de Estudios Cooperativos (REVESCO)*, (83), 7-31.

Cabo, P., & Rebelo, J. (2005). Why do agricultural credit cooperatives merge? The Portuguese experience. *Annals of Public and Cooperative Economics*, 76(3), 491-516.

Carasa, P. (2012). Proyectos y fracasos del crédito agrícola institucional en la España contemporánea. *Areas. Revista Internacional de Ciencias Sociales*, (21), 95-121.

Chaves, R., Soler, F., & Sajardo, A. (2008). Co-operative Governance: the case of Spanish Credit Co-operatives. *Journal of co-operative studies*, 41(2), 30-37.

Colvin, C. (2017). Banking on a Religious Divide: Accounting for the Success of the Netherlands' Raiffeisen Cooperatives in the Crisis of the 1920s. *The Journal of Economic History*, 77(3), 866-919. doi:10.1017/S0022050717000663

Dong, F., & Featherstone, A. M. (2006). Technical and scale efficiencies for chinese rural credit cooperatives: a bootstrapping approach in data envelopment analysis. *Journal of Chinese Economic and Business Studies*, 4(1), 57-75.

Emery, J. H. (1994). The rise and fall of fraternal methods of social insurance: a case study of the Independent Order of Oddfellows of British Columbia sickness insurance, 1874-1951. *Business and Economic History*, 10-15.

Gleizer, A. (1981). La experiencia del movimiento cooperativo de crédito en la República Argentina como instrumento de transformación económica y social. *Revista del Instituto de la Cooperación*, (31).

Gottlieb, D. (2007). Asymmetric information in late 19th century cooperative insurance societies. *Explorations in Economic History*, 44(2), 270-292.

Guinnane, T. W. (1994). A Failed Institutional Transplant: Raiffeisen's Credit Cooperatives in Ireland, 1894-1914. *Explorations in economic history*, 31(1), 38-61.

Guinnane, T. W. (1997). Regional organizations in the German cooperative banking system in the late 19th century. *Research in Economics*, 51(3), 251-274.

²⁴ Aquest període és actualment massa proper per haver generat un volum d'obres elevat; però segurament serà un dels que més interès despertarà en els propers anys als investigadors i investigadores.

Guinnane, T. W. (2001). Cooperatives as information machines: German rural credit cooperatives, 1883–1914. *The Journal of Economic History*, 61(2), 366-389.

Guinnane, T. W., & Henriksen, I. (1998). Why Danish credit co-operatives were so unimportant. *Scandinavian Economic History Review*, 46(2), 32-54.

Martín Mesa, A. (1985): *Las cajas rurales españolas, 1971-1985: la gestación de una crisis. Hacia un nuevo modelo para el cooperativismo de crédito agrario*, Tesis Doctoral, Universidad de Alcalá.

Martínez Soto, Á. P. (2000). Cooperativismo y crédito agrario en la Región de Murcia, 1890-1936. *Historia agraria: Revista de agricultura e historia rural*, nº 20, p. 123-167.

Martínez Soto, Á. P. (2003). Los orígenes del cooperativismo de crédito agrario en España, 1890-1934. *CIRIEC-España, revista de economía pública, social y cooperativa*, (44).

Mateu Gordon, J. L. (1998). La Banca Cooperativa en Iberoamérica: El caso de Uruguay como modelo de referencia. *CIRIEC. España: Revista de economía pública, social y cooperativa*, (30), 127-146.

Melián Navarro, A. (2004). El fenómeno concentratorio como estrategia de crecimiento en las cajas rurales españolas. El Grupo Caja Rural. *REVESCO. Revista de Estudios Cooperativos*, 1(82), 89-112.

Melián Navarro, A., Palomo Zurdo, R. J., Sanchis Palacio, J. R., & Soler Tormo, F. (2006). La investigación en materia de cooperativas de crédito y de grupos cooperativos. *CIRIEC-España, revista de economía pública, social y cooperativa*, 56.

Melián Navarro, A., & Sanchis Palacio, J. R. (2009). Expansión y crecimiento de las cooperativas de crédito durante el periodo 1993-2007 en la Comunidad Valenciana.

Nieto González, J. L., Nieto González, F. J., & Belmonte Ureña, L. J. (1999). Las Cajas Rurales en Andalucía en el período 1990-1996: Evolución y situación. *Revista de Humanidades y Ciencias Sociales*.

Palomo Zurdo, R. J. (2004). Banca cooperativa y economía social en Europa. *Madrid: Unión Nacional de Cooperativas de Crédito, Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales (DG Fomento de la Economía Social y del fondo Social Europeo)*.

Prinz, M. (2002, July). German rural co-operatives, Friedrich Wilhelm Raiffeisen and the organization of trust. In *8th International Economic History Association Congress, Buenos Aires* (Vol. 54).

Server Izquierdo, R., & Melián Navarro, A. (1998). Vertebración del cooperativismo de crédito en España y en la Comunidad Valenciana en el marco del sistema financiero. *CIRIEC. España: Revista de economía pública, social y cooperativa*, (28), 139-166.

Ureña, L. J. B. (2007). *El sector de cooperativas de crédito en España: un estudio por comunidades autónomas: [análisis de su eficiencia y dimensión (1995-2003)]*. Consejo Económico y Social de Andalucía.

Vargas-Machuca Salido, M. J. (2017). Las cooperativas de crédito andaluzas en el siglo XX: origen y consolidación del sector. *Revesco*, 124, 1.

Zurdo, R. J. P., & Palacio, J. R. S. (2010). Efectos de las fusiones sobre la concentración y la eficiencia bancaria: el caso de las Cajas Rurales y los retos de la crisis financiera. *Spanish*

Journal of Finance and Accounting/Revista Española de Financiación y Contabilidad, 39(146), 289-319.

4.6 Cooperativisme de producció i altres tipologies de cooperativisme.

El cooperativisme de producció i altres tipologies d'aquesta forma d'organització empresarial són els grans oblidats de la literatura acadèmica de la història econòmica del cooperativisme. El volum de referències és molt menor que en els altres sectors del cooperativisme; però la manca d'atenció no significa que no tingui importància acadèmica.

En el cas del cooperativisme industrial destaquen les obres per un dels països més industrialitzats del planeta, els Estats Units d'Amèrica (Shirom 1972; Jones 1979). També pel país que va iniciar la Revolució Industrial, la Gran Bretanya i la transmissió de les innovacions (Nuvolari 2004). Pel cas espanyol tenim l'obra de Gómez-Calcerrada (1981), però si existeix un cas de cooperativisme industrial que sigui referent a nivell mundial és el del Grup Mondragón (Ormachea 1981, Azevedo i Gitahy 2010).

En el cas català, destaca la recerca en cooperativisme de producció i treball de Garau Rolandi et Al. (2016). Però el sector industrial més estudiat del cooperativisme català és el del vidre (Ibarz & Iturralde 2017); on trobem estudis locals per zones productores com Cervelló (Llurba 2017) o Mataró (Colomer 1986, 2006). En el cas d'aquesta ciutat, també tenim referències a una cooperativa tèxtil (Pomés & Calleja 1997; Martín i Berbois 2001), la nau de la qual va ser edificada per Antoni Gaudí, i que avui es un dels referents arquitectònics de Mataró. Pel municipi del Baix Llobregat, tot i que no hi ha cap article que tracti directament la qüestió, alguns autors plantegen que el moviment cooperativista industrial és va alinear per primer cop amb les reclamacions del camp amb la participació d'alguns dels cooperativistes en el sindicat de rabassaires (Pomés 2008)²⁵.

Altres tipologies de cooperativisme que han sigut tractades des de la història econòmica són les cooperatives d'educació (Woodin 2011), les cooperatives d'habitatge (Arias González 2003; Domingo Hernández 2004), i el cooperativisme de transport (Biosca i Esteve 2004). Dintre d'aquesta tipologia de cooperativisme destaca l'experiència de la cooperativa "Transport del Baix Empordà", única experiència coneguda de gestió cooperativa d'una línia ferroviària (Clarà i Resplandis 1985).

Les possibles línies de recerca futures en les obres sobre cooperativisme de producció o altres tipologies de cooperativisme podrien ser la relació entre cooperativisme industrial i la unió de rabassaires mitjançant aquelles persones que tenien una doble ocupació; o el cooperativisme industrial nascut arran de la crisi dels vuitanta del segle XX i diferències amb el nascut a la darrera crisi.

Arando, S., Gago, M., Jones, D. C., & Kato, T. (2015). Efficiency in employee-owned enterprises: An econometric case study of Mondragon. *ILR Review*, 68(2), 398-425.

Arias González, (2003), El socialismo y la vivienda obrera en España (1926-1939): la cooperativa de casas baratas "Pablo Iglesias", Universidad de Salamanca.

²⁵ Pomés i Vives, J. (2008). *Sindicalisme pagès i republicanisme popular a Catalunya, 1918-1930 la Unió de Rabassaires: entre el radicalisme obrerista i la via cooperativista*. Universitat Autònoma de Barcelona,.

Azevedo, A., & Gitahy, L. (2010). The Cooperative Movement, self - management, and competitiveness: the case of Mondragón Corporación Cooperativa. *Journal of Labor and Society*, 13(1), 5-29.

Biosca i Esteve, T. (2004). *La Societat Obrera de Tivissa: els orígens de la Societat Cooperativa d'Obrers Agricultors i Conductors de Cavalleries de Tivissa, 1912-1918* (Vol. 51). Valls. Cossetània Edicions.

Clarà i Resplandis, J. (1985). El tren de Palamós i la Cooperativa Obrera de Transports del Baix Empordà (1936-1939). *Estudis del Baix Empordà*, (4), 153-180.

Colomer i Rovira, M. (1986). *Cooperativisme i moviment obrer: l'exemple de la cooperativa del vidre de Mataró (1920-1944)* (Vol. 4). Mataró. Patronat Municipal de Cultura de Mataró.

Colomer i Rovira, M. (2006). El Frente de Juventudes de la Falange Tradicionalista y de las Jons i els joves treballadors de la Cooperativa del Forn del Vidre. *Sessió d'Estudis Mataronins*, (23), 47-64.

Domingo Hernández, M.M.; (2004) Vivienda Obrera en Bilbao y el Bajo Nervión: las Casas Baratas, una nueva forma de alojamiento, 1911-1936, Universitat de Girona – Tesi Doctoral.

Garau Rolandi, Miguel, et al. (2016) Entre la utopía y la supervivencia. El desarrollo y la diversidad de las cooperativas de producción y trabajo en la Catalunya urbana e industrial (1864-1936).

Gómez-Calcerrada Gascón, J. L. (1981). Cooperativismo industrial en España: Evolución histórica y análisis de su importancia actual. *Economía Industrial*, (215), 19-24.

Ibarz, J.; Iturralde, M. (2017) El cooperativisme català a la indústria vidriera. *Economies de transició, 1893-2010, Plecs d'història local*, (166), 2-4.

Ibarz, J.; Iturralde, M. (en procés d'edició) «Gent de Vidre». El cooperativisme vidrier a Catalunya, 1893-2010, Mataró. Fundació Unió de Cooperadors de Mataró.

Jones, D. (1979). US producer cooperatives: The record to date. *Industrial Relations: A Journal of Economy and Society*, 18(3), 342-357.

Llurba i Rigol, J (2017) “La protectora” Cooperativa vidriera de Cervelló, segle XIX-XX. Marges i vinyes del nostre passat, 32.

Martín i Berbois, J. L. (2001). Dos models d'associacionisme popular de finals del XIX: l'Obrera Mataronesa i l'Obrera Sabadellense. *Sessió d'Estudis Mataronins*, (18), 133-140.

Nuvolari, A. (2004). Collective invention during the British Industrial Revolution: the case of the Cornish pumping engine. *Cambridge Journal of Economics*, 28(3), 347-363.

Ormaechea, J. M. (1981). La experiencia cooperativa de Mondragón: significado histórico y actual. *Economía Industrial*, (215), 27-33.

Pomés i Vives, J., & Calleja, M. R. (1997). *L'Obrera Mataronesa: un bell i efímer somni (1864-1890): el cooperativisme a Mataró al segle XIX* (Vol. 55). Mataró. Caixa d'Estalvis Laietana.

Shirom, A. (1972). The industrial relations systems of industrial cooperatives in the united states, 1880–1935. *Labor History*, 13(4), 533-551.

Woodin, T. (2011). Co-operative education in Britain during the nineteenth and early twentieth centuries: Context, identity and learning. *The hidden alternative: Co-operative values, past, present and future*, 78-96.

5 CONCLUSIONS

Aquesta síntesis i recull bibliogràfic indica que la història econòmica ha mostrat interès en el cooperativisme; tot i que la producció acadèmica és dispersa i no és recollida en els plans didàctics dels programes universitaris d'aquesta disciplina. Tampoc existeix cap línia de recerca en cap universitat d'àmbit estatal, i només la proposta de càtedra del Tecnocampus, aporta un tractament acadèmic específic. Aquests fets contribueixen a explicar les dificultats de visualització de l'economia social, tot i la gran contribució que suposa tant en aportació al PIB com a la creació de llocs de treball.

A nivell internacional, la història econòmica del cooperativisme presenta dificultats similars i existeixen molt poques obres de referència tant des de una visió global, com dintre de les diferents tipologies de cooperativisme. Independentment del nivell territorial que s'utilitzi, el gruix de les obres es concentren en el cooperativisme agrari i el de consum. El de crèdit i el de producció reben una atenció molt menor. A més, la majoria d'articles són publicats a revistes amb un factor d'impacte poc elevat.

La producció acadèmica sobre el cooperativisme no és patrimoni de cap ideologia i s'ha d'evitar una visió reduccionista sobre la història econòmica del cooperativisme per trencar el sostre de vidre. També falten *workshops* i sessions sobre cooperativisme als congressos acadèmics; i buscar la transversalitat acadèmica coordinant-se amb altres branques de la economia, com per exemple, la millora del marc teòric econòmic.

Aquest recull bibliogràfic intenta modestament a canviar aquesta situació i contribuir a donar una visió global i de conjunt d'aquesta disciplina; i facilitar la seva incorporació en les assignatures d'història econòmica. Una major espai acadèmic de l'empresa cooperativa permet construir un model d'economia global més plural.

6 VALORACIÓ I AGRAÏMENTS

L'objectiu final d'aquest treball es que quedes ràpidament desfasat temporalment; ja que l'aparició de noves obres i articles sobre història econòmica del cooperativisme, fes necessària una ampla actualització. També que apareguin bibliografies complementàries que ampliïn el recull a altres conceptes i formes jurídiques de l'economia social i solidària.

Reflexionar, que la poca presència de l'economia social en els graus de les universitats i conseqüentment a la recerca acadèmica provoca que les persones han optat per escollir aquesta línia d'investigació probablement ho han fet "per raons subjectives, de caràcter personal, no per raons objectives, de foment i possibilitats de carrera acadèmica" (Vidal 2001, p686). El reconeixement científic de l'economia social és realitzarà principalment a la universitat en base a la recerca feta. Per aquest motiu, tots els agents de l'economia social han d'ajudar a fomentar les condicions perquè els joves investigadors puguin fer carrera docent estudiant i fent recerca en temes relacionats amb l'Economia Social.

Finalment vull agrair les observacions i comentaris sempre profitosos dels meus tutors. Qualsevol errada es exclusivament responsabilitat meva.

ANNEXOS

Annex 1. Formació universitària en economia social

Crèdits obligatoris o optatius ²⁶

[Postgrau en gestió de cooperatives i empreses d'economia social](#) (Tecnocampus de Mataró, UPF)

[Postgrau en Economia Social i Solidària. Desenvolupament local, cooperativisme i transformació social](#) 30 ECTS, UAB

[Postgrau Economia Social i Solidària](#), Ciutat Invisible SCCL

Assignatures Noves Tendències d'Administració Empresarial, 6 ECTS, (Tecnocampus de Mataró, UPF)

Assignatures optatives:

- Gestió d'Institucions no Lucratives de 6 ECTS, UPF
- Emprenedoria social i gestió d'entitats d'economia social, llibre de casos pràctics d'el'economia social, UIC

MOOC "Social Business: A sustainable way to face the most pressing needs of our time"
Activitats formatives amb reconeixement de crèdits, UPF

["Emprendre des d'una mirada social"](#) formació de 50 h reconeguda amb 2 crèdits ECTS, UAB

["Generació d'idees i habilitats per a desenvolupar projectes d'economia col·laborativa"](#),
25 h reconeguda amb 1 crèdit ECTS, UAB

Formació específica: Curs amb reconeixement de crèdits i creació d'una línia específica per a TFG i TFM, UB

Mòdul específic dedicat a les cooperatives dins les assignatures "Entrepreneurship i creació d'empreses" i "Emprenedoria", Fundació Universitària Balmes

Annex 2. Bibliografies bàsiques publicades per l'Associación Española de Historia Económica (AEHE)

[BIBLIO-TFG \(1\)](#) /PHE-AEHE, 19 (2014), **Pilar Nogues-Marco**

Bibliografía básica para Trabajos de Fin de Grado. Historia Monetaria y Financiera.

[BIBLIO-TFG \(2\)](#) /PHE-AEHE, 30 (2016), **Daniel Castillo Hidalgo**

Bibliografía básica para Trabajos de Fin de Grado. Historia Económica de África.

²⁶ En el marc del pla docent, de reconeixement de crèdits o de naturalesa anàloga, sobre economia social, el tercer sector o per formar especialistes en gestió de cooperatives. Les activitats formatives, tant de crèdits com altres de naturalesa anàloga, han d'equivaldre a un mínim de 20 hores lectives.

BIBLIO-TFG (3) /PHE-AEHE, 33 (2016), **Anna Carreras**

Bibliografia bàsica para Trabajos de Fin de Grado. Comercio exterior y Crecimiento.

BIBLIO-TFG (4) /PHE-AEHE, 34 (2017), **José F. Rangel y Francisco M. Parejo**

Bibliografia bàsica para Trabajos de Fin de Grado. Historia Económica de las aglomeraciones empresariales (sistemas productivos locales, distritos industriales, clústeres, agrupaciones de empresas innovadoras, ...).

BIBLIO-TFG (5) /PHE-AEHE, 37 (2017), **Julio Martínez-Galarrraga y Daniel A. Tirado**

Fabregat

Bibliografia bàsica para Trabajos de Fin de Grado. Nueva geografía Económica y Desigualdad Territorial

BIBLIO-TFG (6) /PHE-AEHE, 38 (2017), **Daniel Castillo Hidalgo y Jesus M.ª Valdaliso Gago**

Bibliografia bàsica para Trabajos de Fin de Grado. Historia Económica de los puertos españoles, siglos XIX-XXI

BIBLIO-TFG (7) /PHE-AEHE, 39 (2017), **Jesús Mirás Araujo**

Bibliografia bàsica para Trabajos de Fin de Grado. La transición urbana en España, siglos XIX-XX

Annex 3. Principals dades i dates que descriuen l'evolució de les cooperatives a Catalunya i a Espanya.

Mitjans del segle XIX fins a 1939

- 1887: Aprovació de la Llei d'associacions, que donà un gran impuls a la regulació de les cooperatives.
- 1895: Creació de l'Aliança Cooperativa Internacional, que adoptà els principis de Rochdale, afegint-hi l'ajut mutu i el propi esforç.
- 1899-1913: Es constitueix la Cambra Regional de Cooperatives Catalano-Balears i s'organitzen els primers congressos cooperatius tant a Catalunya com a l'Estat.
- 1902: Creació de les primeres caixes rurals al País Valencià.
- 1923: Constitució de la Federació de Cooperatives de Catalunya.
- 1931: Aprovació de la primera Llei de cooperatives de l'Estat a Catalunya, que ja contemplava l'obligació de dotar fons de reserva.
- 1932: Amb l'aprovació de l'Estatut d'Autonomia, Catalunya obté les competències en matèria cooperativa; es crea el Consell Superior de la Cooperació, s'aprova la Llei de bases de la Cooperació amb ajuts i subvencions; s'impulsa la Caixa de Crèdit Agrícola i Cooperatiu, s'incorpora al currículum educatiu.
- 1939: Supressió de la legislació cooperativa i confiscació de propietats.

De 1940 fins l'actualitat

- 1942: Aprovació de la *Ley de cooperativas* a Espanya que les incorporava a la *Obra Sindical de Cooperación*.
- 1981: Amb l'arribada de la democràcia les diferents organitzacions representatives del cooperativisme reprenen la seva activitat.
- 1983: S'aprova la Llei de cooperatives de Catalunya, primera de l'Estat i que estarà vigent fins el 2002.

- 1985: l'Estat impulsa polítiques de creació d'ocupació, ja sigui a través del foment de l'autoocupació amb la capitalització de l'atur i amb ajuts i subvencions, o del foment de la petita empresa.
- 1987: S'aprova la Ley de Cooperativas de España.
- 1990: Aprovació de la Ley fiscal de Cooperativas.
- 2002: S'aprova la Llei de Cooperatives de Catalunya,
- 2015: S'aprova la nova Llei, actualment en vigència.